

DE BALTISKA FLYKTINGARNA

Av professor BIRGER NERMAN

SENSOMMAREN och hösten 1944 utvecklade sig på Östersjön ett av de mest egenartade skådespel, som någonsin utspelats på detta hav. I hundraden sökte sig mindre båtar över från de baltiska länderna till Sveriges kuster. Det var mest små farkoster, som aldrig förr vågat sig längre ut på det öppna havet, motorbåtar, bogserbåtar, kustskutor, ett fåtal ångslupar och en och annan segelbåt, de flesta odäckade eller med en liten kajuta. Båtarna voro fyllda till bristningsgränsen. Sådana som normalt brukade taga tio personer hade nu kanske trettio. Ofta var trängseln så stor, att människorna fingo stå i båtarna, och då sjöarna vräkte in, kunde skroven delvis fyllas med vatten, så att de ombordvarande under dygn fingo stå med fötterna i detta. Det är naturligt, att alla icke under sådana villkor tålde överfarten i höststormar och nattkyla. Många blevo allvarligt sjuka, och åtskilliga, särskilt små barn, avledo. Men höststormar och nattkyla voro icke de överfarandes värsta fiender; en bomb från ett ryskt eller tyskt flygplan eller en torped från ett ryskt eller tyskt krigsfartyg släckte definitivt hoppet för en flyende farkosts passagerare. I många tusenden räknas de människor, som på detta sätt funno sin grav i Östersjön. Faran för upptäckt var så mycket större, som motorstopp inträffade för många båtar, var efter man, om möjlighet fanns, måste ta till åror. Det var en ohygglig kapplöpning med döden, främst i form av fientligt flyg eller sjövapen, som balterna fingo utstå, och det kan ej förvåna, att många, när de efter dygns, kanske veckors jakt omsider nådde den räddande stranden, först av allt föllo ned på sina knän och tackade Gud för räddningen.

Så stodo balterna där på svensk jord med krafterna uttömda och helt utblottade. Det hade gällt att taga med så många människor som tänkas kunde, och därför fick varje person endast medföra så litet av tillhörigheter som möjligt. Kanske var det enda man räddat med sig en gammal bok, som man tagit i arv från sin far, eller en schal eller ett smycke, som man ärvt av sin mor.

Och på Östersjöns östra strand stodo alltjämt stora grupper av

människor, som väntade på, att nya båtar skulle göras redo för överfart över Östersjön. En del av de väntande fingo sitt tillfälle, men de flesta icke. Och i och med ryssarnas fullständiga erövring av Balticum, fullbordad under våren 1945, gick ridån ned över den gripande akt, som heter balternas flykt över Östersjön.

*

Antalet flyktingar från Balticum till Sverige under sista världskriget uppgick till ca 30,000 (i denna summa inräknas ej de ca 6,000 estlandssvenskar, vilka efter överenskommelse med de tyska myndigheterna från svensk sida officiellt hämtats till Sverige). Av dessa utgjorde 23,000—25,000 ester, ca 5,000 letter och ca 600 litauer. Esterna dominerade alltså fullständigt. De baltiska flyktingarna i Sverige utgjorde emellertid endast en mindre del av dem, som flydde. För de allra flesta stod ingen möjlighet öppen att fly över till vårt land, utan de måste bege sig till Tyskland. Det är vanskligt att här få några exakta siffror, men det beräknas, att till detta land begivit sig ca 200,000 litauer, ca 200,000 letter och 40,000—50,000 ester. Då tyskarna ju i stor utsträckning även tvångsevakuerat balter till Tyskland, kan vid beräkningen lätt ske en förblandning mellan de flyktade och dessa, vilket ytterligare gör, att de ovan nämnda siffrorna äro osäkra. Ett litet fåtal balter ha beretts möjlighet att överflytta till Sverige från Tyskland. Å andra sidan ha några tusen balter lämnat Sverige; de ha huvudsakligen begivit sig till Nord- och Sydamerika.

Vad flyktingarnas sociala ursprung beträffar, bör det framhållas, att det långt övervägande antalet, minst 2/3, utgöres av småfolk: arbetare, småhantverkare, fiskare och bönder. Resten består av folk av alla möjliga yrken: kontorister, affärsmän, ämbets- och tjänstemän, lärare, läkare, advokater, vetenskapsmän m. m. I stor utsträckning ha familjerna eller delar av dem kunnat medtagas; i själva verket utgöras två tredjedelar av flyktingarna av kvinnor och barn.

De ryska bolsjevikerna och deras svenska eftersägare ha förklarat de till Sverige flyktade balterna för till största delen fascister. Men utan tvekan kan det sägas, att de allra flesta äro goda demokrater och nationellt sinnade, liksom de äro oförvitliga medborgare. Det bästa beviset härför är, att endast ca 130 av balterna vid sin ankomst av de svenska myndigheterna behövde sättas i särskilda undersökningsläger och att de flesta av dem snart fingo lämna dessa läger, då det visat sig, att de hade klara papper. Statsminister

Per Albin Hansson framhöll i ett anförande i riksdagens andra kammare den 13 dec. 1944 i interpellationsdebatten angående rättighet för ryska legationstjänstemän att få besöka baltiska flyktingläger: »Det måste tvärtom konstateras, att om man bland 24,000 inte finner mer än 100 som inte äro önskvärda och 30 brottslingar, så är det ett gott betyg för klientelet i dess helhet.» Detta klara uttalande av dåvarande statsministern, vilket i hög grad glädde de baltiska flyktingarna, borde en gång för alla ha brutit udden av kommunisternas aktion mot balterna. Det må tillåtas mig att personligen också vittna om, att jag träffat massor av baltflyktingarna och känner de flesta av de mera framträdande bland dem, men att jag icke träffat någon enda nazist eller nazistsympatisör eller ens tyskbeundrare. Överhuvud taget kan sägas, att flyktingarna i lika grad intagit frontställning mot nazister som bolsjevikerna. Givetvis företräda flyktingarna olika demokratiska partier. Det bör framhållas, att socialdemokraterna äro talrika; bland dem finnas några av deras främsta ledare såsom den förutvarande estniska statspresidenten August Rei (hitkommen redan 1940), den förutvarande lettiske utrikesministern Felix Cielens och den kände riksdagsmannen Bruno Kalnins, son till den lettiska socialdemokratiens store grundare dr Pauls Kalnins, Hjalmar Brantings vän.

Bolsjevikerna, både i Ryssland och här hemma, försummade icke heller att framhålla tidpunkten för balternas flykt som bevis för deras tyskvänlighet: det var, när den andra ryska ockupationen allt mera tog form, som balterna flydde, vilket skulle visa, att flyktingarna engagerat sig för tyskarna och av den anledningen hade att frukta repressalier från ryssarna. Även utanför det kommunistiska partiet framfördes liknande beskyllningar. Så skrev chefredaktör Frans Severin i Aftontidningen den 16 jan. 1945: »De anlända gästerna måste anse sig ha skäl att frukta några efterräkningar i och med tyskarnas fördrivande ur Baltikum. Vi saknar varje vetskap om deras handlingar men de måste ju skäligen antagas vara något slags collaboration eller positiv nazism.» Men orsaken var helt enkelt, att det tidigare var mycket svårt att fly. Tyskarna sökte i det längsta hindra balternas flykt — de ansågo, att denna skulle uppfattas som ett tecken på, att tyskarnas militära läge vore förtvivlat, och därför sänka deras prestige — och det var först, sedan det tyska militära greppet om Balticum börjat lossna, som man fick större möjligheter att fly. Tyskarna fängslade också massor av dem, som sökte fly, eller besköto, som nämnt, balternas båtar under flykten.

Numera torde den svenska allmänheten ha fullt klart för sig, varför ester, letter och litauer flyktade undan den nya ryska ockupationen. I allt för färskt minne har hos dem levat den ryska ockupationen av 1940—1941 med dess utsägliga fasor, då sammanlagt över 130,000 personer deporterades till Sovjetunionen, medan minst 6,500 dödades, och då omänskliga tortyrmetoder kommo till användning. Värre än döden i Östersjön måste för flyktingarna ha stått att få göra samma »frivilliga» evakuering till Sovjetunionen som de 130,000, för att i dess minst gästvänliga delar av Europa och Asien i koncentrationsläger eller fängelser gå under av ett övermått av arbete, klimatets hårdhet, ohygieniska förhållanden, brist på föda eller på grund av tortyr. Och den som sett den samling fotografiska vittnesbörd om ryssarnas tortyr av balter under ockupationen 1940—1941, som utgivits av lettiska Röda korset, den förstår till fullo balternas val. Vad som blivit bekant från den nya ryska ockupationen har också bestyrkt flyktingarnas farhågor. Ännu föreligga av naturliga skäl inga siffror. Man vet emellertid, att antalet deporterade nu är vida större än tidigare. Ryssarna bedriva en medveten inplantering av element från olika delar av Sovjetunionen till Balticum. Avsikten är givetvis att därigenom så småningom erhålla kommunistisk majoritet i de baltiska länderna. Dessa ägde före det sista världskriget sammanlagt 5—6 miljoner invånare — Estland över 1 miljon, Lettland bortåt 2 miljoner, Litauen med Vilnaområdet ca 3 miljoner, utan detta ca 2,5 miljoner. Det kan beräknas, att den inhemska befolkningen genom deporterade, dödade och dem som gått i landsflykt sjunkit till mellan två tredjedelar och hälften, varför ryssarna anse sig ha god möjlighet att nå sitt nämnda syfte. I stor utsträckning har befolkningen även vid denna andra ryska invasion mördats, tortyr kommit till användning o. s. v., för att icke tala om plundring och bortförande av baltisk egendom.

*

De baltiska flyktingarnas mottagande i Sverige har förvisso i stort förtjänat ett varmt erkännande.

Myndigheterna gjorde redan från början mycket för att skapa goda förhållanden för balterna. Efter alla fruktansvärda upplevelser och överfartens alla mödor fingo de vila ut, känna vänlighet och förståelse, och de fingo ganska snart ett avlönat arbete. Det kunde dras fram många exempel på myndigheternas vänlighet och omsorg, de må gälla medlemmar av regeringen, av arbetsmark-

nadskommissionen, av utlänningskommissionen och dessas tjänstemän eller de lokala myndigheterna med landshövdingar och biskopar i spetsen.

Det lyckades ganska snabbt att placera det vida övervägande flertalet baltiska flyktingar i svenskt arbetsliv. Lättast har detta kunnat ske med de grupper, som brukar räknas till arbetarklassen: kroppsarbetare, småhantverkare, fiskare, bönder, hembiträden. Dessa kategorier ha i stort erhållit arbete i den fria marknaden. Men även t. ex. läkare, tandläkare, sjuksköterskor och vetenskapsmän av olika slag har man i regel kunnat skaffa arbete, läkarna som assistenter på sjukhus — där ha givetvis även sjuksköterskorna fått plats — tandläkarna inom folktandvården och vetenskapsmännen på institutioner inom deras fack. Svårare har det varit att placera t. ex. affärlivets män, ämbets- och tjänstemän, lärare och advokater; dock ha även sådana i ej obetydlig utsträckning erhållit för dem passande arbete, ehuru en alltför hög procent måst finna sin utkomst som kroppsarbetare.

Även den svenska allmänheten beredde i stort balterna ett hjärtligt och varmt mottagande.

Emellertid kan det icke förvåna, om svenskarna, av vilka ju blott ett litet fåtal på förhand hade en närmare bekantskap med balterna, till en början ställde sig litet undrande och om man på sina håll betraktade flyktingarna som en börda.

Vissa åtgärder och uttalanden från regeringens sida under de första åren kommo också balterna att känna sin ställning prekär — det gällde tillmötesgåenden mot ryska krav.

Ett sådant var tillåtelsen i slutet av 1944 för medlemmar av ryska legationen att besöka de baltiska flyktinglägren för att övertala flyktingarna till återresa, en agitation, som dock slutade med fiasko. Det var vidare regeringens beslut på våren 1945 att överlämna balternas båtar till ryssarna mot att Sverige gäve balterna ersättning i penningar. Det var upprepade regeringsuttalanden, att balternas kvarstannande här icke vore ett svenskt intresse, utan att de borde återvända för att delta i återuppbyggnadsarbetet i sina länder. Så yttrade utrikesminister Undén i andra kammaren den 23 nov. 1945 i svar på herr Håstads interpellation angående nedan nämnda utlämnande av balter till ryssarna: »Det har icke ifrågasatts, att de (de baltiska flyktingarna i allmänhet) skulle repatrieras mot sin vilja, fastän representanter för den svenska regeringen ofta uttryckt den meningen, att det skulle vara önskvärt, att åtminstone ett stort antal av dem återvände frivilligt till sina hem-

trakter. Grunden till att så många balter fått stanna här i Sverige är givetvis icke att det varit ett svenskt intresse i och för sig att behålla dem här.» Och han tillade bl. a.: »Vore det inte anledning att pröva den andra politiska linjen, nämligen att acceptera det nya Ryssland och den politiska utformning som de baltiska republikerna fått såsom anslutna till Sovjetunionens republiker? Naturligtvis kan denna politik vara omöjlig för enskilda personer, som varit starkt politiskt aktiva under ett tidigare skede, men vore den icke möjlig för den stora massan av de baltiska folken, för de breda lagren? ... När svenska regeringen tidigare upprepade gånger uttalat den förhoppningen, att talrika balter skulle anmäla sig till frivillig återresa till sina gamla länder, då har givetvis den underliggande tanken varit just den som jag här givit uttryck åt, nämligen att det skulle vara i de baltiska folkens eget välförstådda intresse att återvända för att delta i uppbyggandet av en ny framtid för dessa folk.»

Allra djupast grepos dock givetvis balterna av oro och smärta vid utlämnandet till ryssarna i januari 1946 av de unga balter, som tvångsenrollerats av tyskarna och anlänt till vårt land i tysk uniform. Det kan icke fördöljas, att Sveriges folk i vidaste kretsar känt utlämnandet icke blott som ett brott mot västerländska asylprinciper, utan också som en nationellt nedsättande handling. Det var beklämmande att vid frågans ovannämnda behandling i andra kammaren den 23 nov. 1945 höra utrikesminister Undén fränkänna de små baltiska staterna existensberättigande: »Den politiska mogenheten hos dessa folk var inte heller särskilt markerad. De startade som bekant som mönstergilla demokratier, men de hamnade i ett fruktansvärt partiväsende, som sedan utmynnade i diktatur.» Osannfärdigheten i detta yttrande uppvisades under debatten klart av herr Håstad. Det bör tilläggas, att man häpnar över, hur ett sådant uttalande kunnat göras av en utrikesminister, helst i ett litet grannland.

Förklaringen till dessa eftergifter för de ryska kraven torde få sökas i de illusioner, som man på många håll i Västerlandet, även i Sverige, efter världskriget hyste att åstadkomma en utjämning mellan Västerlandet och Sovjet. Sverige, så menade man på åtskilliga håll i vårt land, skulle därvid bli en »brygga» mellan väst och öst.

Situationen är nu efter fyra år helt förändrad. Sovjet och bolsjevismen ha visat sitt rätta väsen, och överallt i Västerlandet har reaktionen mot dem satt in. De stora västerländska demokratierna

ha insett, att det icke längre lönar sig med hänsynstaganden till Sovjet; nu kan man överallt väster om järnridån säga sanningen om Ryssland. Det är slut med eftergifternas politik, och man är beredd att sätta makt bakom ordet. Så stå i dag motsättningarna mellan öst och väst fullt klara.

Sverige har icke kunnat undgå att beröras av denna förändrade inställning till Sovjet i de stora västerländska demokratierna. Även här uttalas nu på många håll osminkat sanningen om Ryssland. Man torde våga räkna med, att efterkrigsårens period av meningslösa eftergifter från svensk sida mot ryssarna nu skall vara slut — ingen svensk politiker torde väl numera kunna göra sig några illusioner att Sverige skall bli någon »brygga» mellan Västerlandet och Sovjetunionen, en »brygga», som för övrigt ryssarna själva aldrig önskat. Det finns ingen anledning för balterna att längre känna sin ställning i Sverige vanskelig; säkert skulle i dag ingen svensk regering våga utlämna några balter till ryssarna.

Men även fränsett den förändrade allmänpolitiska situationen kan man utan tvekan säga, att balternas ställning i vårt land blivit allt starkare. Överallt ha balterna gjort sig omtyckta. Svenskarna ha lärt känna deras begåvning, duglighet, energi, gedigenhet och anspråkslöshet. Vi ha därför fått förtroende och varm sympati för dem; överallt hör man dem numera prisas.

Det är heller ingen liten insats balterna gjort i svenskt arbetsliv. Inom åtskilliga grenar, t. ex. skogsarbetet och jordbruket, ha de tillfört oss en välbehörlig arbetskraft; detsamma gäller om sådana yrken som tandläkarens, sköterskans, ingenjörens m. fl. Och värt stort erkännande är vad de baltiska vetenskapsmännen för blygsam avlöning utträttat i våra lärda institutioner som stipendiater och arkivarbetare. Det är en högst betydande samling vetenskapliga publikationer, som utgått ifrån de baltiska flyktingarna i Sverige. I sanning — balterna ha med sitt arbete redligt och på ett vackert sätt belönat Sverige för den fristad och den hjälp, som det givit dem, en gärning från svensk sida, vilken strängt taget endast varit en enkel plikt för en kulturnation. Balterna ha också många gånger givit uttryck för den djupa tacksamhet de känna gentemot svensk välvilja och svensk humanitet.

Så ha balterna under sin femåriga vistelse i Sverige på ett synnerligen lyckligt sätt vuxit in i det svenska samhällslivet. En bidragande orsak härtill har varit den snabbhet, varmed de i allmänhet tillägnat sig det svenska språket. Men huvudorsaken är givetvis, att både balter och svenskar sedan århundraden tillbaka till-

höra den västerländska kulturkretsen och därför i väsentliga ting känna och tänka på ungefär samma sätt.

Men samtidigt som balterna på ett lyckligt sätt vuxit in i det svenska samhällslivet, ha de förstått att bevara sin egen kultur. De ha bildat sina egna föreningar. De folkrikare estniska och lettiska kolonierna ha sina egna tidningar och egna bokförlag, som utvecklat en rik produktionsverksamhet. Esterna ha upprättat skolor, även en yrkesskola och ett par gymnasier, det ännu existerande med blandat estnisk-svensk studentexamen. Även letterna ha upprättat ett gymnasium med lettisk-svensk studentexamen. Akademiska föreläsningar, kurser och museivisningar ha ester och letter organiserat, och de ha sina lärda sällskap. Ester och letter ha arrangerat konstutställningar, och ofta ha de egna konserter. O. s. v.

Trots att de baltiska flyktingarna i Sverige väl ha vidmakthållit sin nationella egenart och trots att någon fara för utlämning till ryssarna numera icke torde föreligga, borde det vara en rimlig begäran, att de balter, som så önska, nu efter fem år kunde få bli svenska medborgare. Konungen kan enligt den nu gällande medborgarskapslagen till svensk medborgare upptaga utlänning, som sedan fem år oavbrutet vistats i riket, i vissa särskilda fall efter kortare tid. Femårsklausulen har emellertid hittills endast tillämpats på norrmän, danskar, isländingar, svenskfinnar och svensk-ester. För övriga utlänningar kräver man nu åtta år (före kriget sju). Tidsutdräkten har, enligt vad statsrådet Sven Andersson i sitt svar den 15 mars i år i andra kammaren på hr Bertil Ohlins interpellation angående handläggningen av ansökningar från balter om svenskt medborgarskap angivit, beräknats efter, »hur lång tid det regelmässigt kan beräknas ta, innan en i Sverige bosatt utlänning vuxit in i det svenska samhälls- och kulturlivet». I motsats till statsrådet Andersson torde nog de flesta, som haft med balterna att göra, ha kommit till den uppfattningen, att dessa nu efter fem år verkligen på ett tillfredsställande sätt vuxit in i vårt land (helt naturligt borde även finnarna i egentlig bemärkelse efter fem års oavbruten vistelse i vårt land vara berättigade att bli svenska medborgare). Svenskt medborgarskap skulle givetvis för balterna ha betydande fördelar: det skulle ge dem säkrare anställningsförhållanden och större ekonomiska möjligheter. Och ryssarna skulle förlora varje tillfälle till de trakasserier mot balterna, som än i dag förekomma såväl i form av demarcher till myndigheterna som i form av hänvändelser till enskilda balter.

*

De baltiska folken ha av sin historia vants vid hårda öden, och de ha därför icke så lätt låtit sig nedslå. Med föredömligt mod ha flyktingarna burit sin tunga lott, och de ha aldrig sviktat i sin tro på att deras länder dock en gång skola återfå sin frihet. Till att börja med voro deras försvarare icke så många. Dock är att märka, att USA och England aldrig erkänt Sovjets annekktion av de baltiska staterna, något som Sverige olyckligtvis skyndade sig att göra redan under den första ryska ockupationen, om de facto eller de jure har ej blivit fullt klart (jfr utrikesminister Günthers svar i den ovan omnämnda interpellationsdebatten i andra kammaren den 13 dec. 1944); fortfarande betraktas de baltiska ministrarna i Washington och London som sina länders rättmätiga representanter. Men i och med den klarare västerländska motsättningen till Sovjet kan man nu lättare i de demokratiska länderna hävda de baltiska folkens rätt, denna rätt, som de, bosatta i sina länder sedan urminnes tider, ur alla synpunkter, etnologiska, språkliga och historiska, så ovedersägligt klart besitta. Så ha rösterna till Balticum's försvar vuxit både till antal och i styrka. Framför allt gäller detta i USA, där bl. a. guvernörer och mycket framträdande medlemmar av kongressen gjort ytterst kraftiga uttalanden till balternas favör. Utan tvivel ligger de baltiska folkens sak nu gynnsammare till hos västmakterna än vid världskrigets slut. Men givetvis måste de baltiska flyktingarna räkna med en måhända ännu lång väntan i exilen.

Balternas flyktingskap i olika delar av den demokratiska världen har haft *ett* gott med sig: på åtskilliga håll i Västerlandet har man lärt känna och högakta dem. Och man har lärt sig förstå det berättigade i balternas krav på frihet, denna frihet, som de på ett så lysande sätt begagnade för att efter det första världskriget både i materiellt och andligt avseende bygga upp sina länder. Därmed ha balterna också själva skapat förutsättningarna för den frihet, som en gång måste komma, när kommunismen, den sista av diktaturformerna, likviderats: förtroende hos världens demokratier för deras staters livsduglighet.

*

Det kanske vackraste vittnesbördet om svenskarnas sympati för de baltiska folken gavs vid sommarens Lingiad i Stockholm. När den estniska truppen, den enda baltiska, under sin nationella fana vid invigningen marscherade in på Stadion — den gick i den svenska gruppen — möttes den av stormande ovationer, applåder,

De baltiska flyktingarna

bravorop, viftningar, till en omfattning och en styrka, som icke ägde rum för någon annan trupp, och ovationerna endast stego under esternas uppvisning på ljusfesten två dagar senare. Det var givetvis en hyllning för den estniska truppens underbara gymnastiska prestation under dess geniale ledare Ernst Idla. I hyllningen låg vidare en oförställd beundran för att den lilla estniska flyktinggruppen i Sverige på något över 20,000 personer kunde ställa upp en trupp gymnaster av världselit. Men däri låg också ett uttryck för den varmaste sympati för ett folk, som genom det sätt, varpå dess flyktingar här burit sitt öde och byggt upp en ny ställning, kommit det svenska folkets hjärta nära.

Och säkerligen rörde sig i många svenska — och även utländska — sinnen den förhoppningen, att för det estniska liksom det lettiska och det litauiska folket dock till sist lidandets väg skall få ett slut och de tre folken åter få intaga sin plats i de fria nationernas krets, varifrån de genom några av historiens mest brutala brott blivit utstötta.